

УДК 346.3

К.Ю. ІВАНОВА, канд. юрид. наук, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ІННОВАЦІЯ: ДІАЛЕКТИКА РОЗВИТКУ

Ключові слова: інновація, нововведення, нова техніка, винахід

На сьогодні термін «інновація» використовується майже в усіх сферах життєдіяльності людини. Разом із тим, спостерігається не тільки відсутність єдиного загальноприйнятого визначення цього поняття, але й єдність у доктринальних підходах щодо визначення співвідношення таких понять, як «інновація», «новація», «нововведення».

«Інновацію» як економічне поняття найчастіше пов'язують з ім'ям австрійського вченого Й. Шумпетера, який власно і запровадив його в економічну літературу в 30-х роках минулого століття, позначивши ним певні явища, що відбуваються в економіці. Вчений визначив інновацію як нову науково-організаційну комбінацію виробничих факторів (впровадження й використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих і транспортних засобів, ринків та форм організації в промисловості), виділивши декілька її типів: використання нової техніки, нових технологічних процесів, нового ринкового забезпечення виробництва; впровадження продукції нової якості; зміни в організації виробництва і його матеріально-технічного забезпечення [1, с.159]. Згодом до технічних новацій були додані такі, як залучення в експлуатацію нових ресурсів і освоєння нових територій.

Проте, на той час термін «інновація» не був новим, він використовувався й раніше, у минулому, починаючи з 1297 року, у французькій мові – у значенні нововведення, а в англійській – у 1553 році у значенні нового в лінгвістиці та правознавстві [2, с.16]. У ХІХ столітті під інновацією вже розуміли введення елементів однієї культури в іншу [3, с.11].

З запровадженням терміна «інновація» економічна наука постійно поповнювалася працями вчених, які прагнули розкрити зміст цього поняття, щодо правової науки, – вона відносно нещодавно почала переводити цей термін в правове поле, хоча на сьогодні вже існують напрацювання таких вчених, як Ю.Є. Атаманова, О.М. Вінник, О.М. Давидюк, Д.В. Задихайло, О.Е. Сімсон, М.В. Волинкіна, О.О. Городов, Є.А. Марданшина та інших, в яких висвітлюються проблеми інноваційних відносин та інтелектуальної власності, зокрема і проблеми взаємодії таких явищ як право і інновація. З погляду на це, метою цієї статті є дослідження розвитку категорії «інновація» та аналіз теоретичних поглядів науковців щодо співвідношення суміжних з нею понять (новація, нововведення).

У 60-ті роки ХХ століття, у період, який пізніше отримав назву періоду прискореного науково-технічного розвитку, взявши за основу положення наукових праць Й. Шумпетера, Дж. Брайта та його послідовники обґрунтували доцільність поєднання науки, техніки, економіки, підприємництва і управління у єдиний процес – процес перетворення наукового знання у фізичну реальність, яка змінює суспільство – науково-технічний прогрес (далі – НТП). Нововведення¹, тобто нові рішення в сфері технології та організації виробництва, стають об'єктом правового регулювання. Проте, в УРСР, як, до речі і в СРСР, поняття «інновація» майже не застосовувалось аж до кінця 80-х років минулого століття, виняток складали лише роботи економістів.

Поєднання науки, техніки, економіки, підприємництва і управління у єдиний процес характерно і для економіки України тих часів. НТП – суттєвий фактор виробництва продукції, який забезпечував за рахунок удосконалення засобів виробництва і технологій на базі відкриття наукою нових закономірностей, явищ і властивостей оточуючого світу

¹ Вчені того часу ототожнювали поняття «інновація» і «нововведення».

підвищення виробництва праці [4], органічно поєднуючи розвиток науки і техніки. Перетворення науки (тієї її частини, яка пов'язана з виробництвом і здійснює прямий вплив на нього) безпосередньо в виробничу силу означало, що кожний наступний крок розвитку техніки спирається на передуючу йому наукову розробку, а технічний прогрес стає матеріалізацією прогресу наукового. Саме на цей час припадає поява категорії «нова техніка» (нові рішення в сфері технології та організації виробництва). Нова техніка стала об'єктом правового регулювання НТП.

Зміст поняття «нова техніка», який не був визначений однозначно в законодавстві, породив певну дискусію серед вчених. Так, В.А. Дозорцев вважав, що до нової техніки належать об'єкти, які, хоча й не містять у собі винаходів, але за своїми техніко-економічними показниками досягають або навіть перевершують відомі світові зразки аналогічного призначення. Нова техніка втілює в собі не просто принцип вирішення окремої технічної задачі, так, як це робиться, наприклад, при створенні винаходу, а спрямована на створення закінченого об'єкта техніки, доведеного до стадії, що припускає безпосереднє його використання, та характеризується більш високими техніко-економічними показниками, ніж показники вже відомих виробів та технологічних процесів аналогічного призначення. Вчений підкреслював, що відсутність безпосереднього зв'язку нової техніки з винаходом – це позитивний момент, оскільки, таким чином допускається використання в об'єкті нової техніки «інших» науково-технічних досягнень, які винаходом не є [5, с.129, 186].

Іншу точку зору висловлювали В.П. Рассохін, О.А. Підпригора та інші вчені, вважаючи, що нормативним критерієм для віднесення об'єкта до нової техніки є використання у ньому найбільш ефективних вітчизняних або закордонних винаходів [6, с.5–9; 7, с.42–47], а отже під новою технікою слід розуміти закінчену машину, новий технологічний процес, новий матеріал тощо. З цим погоджувався і М.М. Богуславський, підкреслюючи, що ви-

нахід – це найбільш важливий елемент нової техніки, який лежить в її основі, але їх не можна ототожнювати [8, с.15]. В сучасних умовах вважається майже доведеним, що саме завдяки використанню в нових продуктах об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, винаходів, вони набагато випереджають ті продукти, що їх не містять.

Сьогодні і на рівні законодавства, і на рівні наукових праць термін «нова техніка» вже не застосовується, а найбільш наближеним до нього за своїм змістом є «інновація». Останній став вживаним майже в усіх сферах життя суспільства – соціальній, політичній, економічній, маючи загалом значення чогось нового, кардинальної зміни існуючого, наприклад, в техніці, технології, методах організації і управління, та пов'язаних із ними суспільних відносинах. Але певні зміни у будь-чому (відповідно до нашої роботи – у сферах господарювання) характеризуються зараз не тільки за допомогою досліджуваного поняття, а й таких понять як «новація» та «нововведення», що й потребує уточнення значення кожного з них. Існує декілька поглядів на співвідношення цих понять. Якщо одні автори вживають їх як синоніми [9, с.5], то інші ототожнюють інновацію з нововведенням, розглядаючи останнє як впроваджену новацію, але відрізняють її від новації, як потенційної (можливої – К.І.) інновації, тобто нового рішення, яке ще не впроваджено [10, с.31].

Ю.Є. Атаманова поєднує новації та нововведення в одну групу об'єктів правового регулювання – результати інтелектуальної діяльності, відрізняючи їх тільки за критерієм практичного використання (реалізації): новації, на відміну від нововведень – це ще не реалізовані результати інтелектуальної діяльності людини. Проте, вчена відрізняє інновації від нововведень, вважаючи, що останні не містять у своєму складі такого елемента, як об'єкт права інтелектуальної власності, а звідси і не мають загальнодержавного значення, лише побічно сприяючи прогресивним змінам у структурі інноваційної економіки та покращуючи показники го-

сподарської діяльності суб'єктів господарювання [11, с.255–257].

Погоджуючись із тим, що новації та нововведення можуть бути об'єднані в одну групу об'єктів правового регулювання – результатів інтелектуальної діяльності людини, які відрізняються один від одного за критерієм практичного використання (реалізації), зауважимо, що і інновація у широкому розумінні – це теж результат інтелектуальної діяльності. Звідси виходить, що нововведення є родовим поняттям, яке поділяється на нововведення просте, як реалізовану новацію (ідею), і нововведення кваліфіковане, в основі якого лежить об'єкт права інтелектуальної власності, – інновацію. Вчена й сама це підтверджує, підкреслюючи, що реалізація, втілення новацій у господарській діяльності суб'єкта дозволяє говорити про здійснення останнім нововведення, предметом (об'єктом) якого можуть бути як технічні, технологічні, ресурсні, продуктові рішення, так і рішення організаційно-управлінського, маркетингового та іншого характеру [11, с.257].

Вважаємо, що інновація – це найвища форма нововведення, так зване кваліфіковане нововведення. Від того, що новий продукт буде містити у своєму складі такий обов'язковий елемент, як об'єкт права інтелектуальної власності, зокрема, винахід, він не втратить ознак нововведення, а лише трансформується у найвищу свою форму – інновацію, поповнившись новими складовими.

До об'єктів, які можуть становити основу інновації, відносять винаходи, корисні моделі, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, сорти рослин, породи тварин, бази даних, хоча в доктрині це питання на сьогодні є спірним. Так, російський дослідник О. І. Худокормова, виходячи з положень чинного ЦК РФ, поділяє їх на ті, що охороняються на рівні закону, відносячи до них програми для електронних обчислюваних машин (програми для ЕОМ), секрети виробництва («ноу-хау»), і ті результати інтелектуальної діяльності, що не охороняються на рівні закону – технології, результати науково-дослідних, дослідно-

конструкторських і технологічних робіт [12]. С.А. Марданшина та О.В. Гутніков вважають, що основою створення інновацій можуть бути і промислові зразки, хоча не пояснюють чому [13, с.93; 14, с.230–233].

Не вдаючись до аналізу підходів законодавця РФ і України до визначення переліку об'єктів права інтелектуальної власності, відмітимо лише, що ми погоджуємося з тим, що промислові зразки не можуть бути підставою створення інновацій, оскільки відповідно до них в законодавстві (ст.1 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» [15]) не йдеться про новий продукт, новий процес або нове вирішення застосування вже відомого продукту чи процесу, оскільки їх призначення – оформлення зовнішнього вигляду вже відомих продуктів [11, с.279–280], тобто спрямованість на досягнення декоративності зовнішнього вигляду предметів масового виробництва, який з урахуванням наявних обмежень на ціни задовольняє потреби потенційних споживачів як щодо здорової привабливості предмету, так і в здатності ефективно виконувати призначену йому функцію [16, с.112].

Безумовно, кожний підхід, який пропонується вченими, має свій сенс у розумінні сутності інновацій як особливого явища. Свого часу ще Г.В.Ф. Гегель звертав увагу на можливість існування різних поглядів на той чи інший предмет, пояснюючи це характером сприйняття, яке слугувало для дослідника вихідним пунктом, і від тих точок зору, з яких давалося це визначення. Вчений зауважував на таку закономірність: чим багатшим є досліджуваний предмет, тобто, чим більшу можливість він надає розглянути його з різних сторін, тим різноманітнішими виявляються дефініції, які даються цьому предмету [17, с.413]. Тому не дивно, що досліджуючи та надаючи визначення поняттю «інновація», вчені акцентують увагу на різних його ознаках.

Американські вчені (представники індивідуально-орієнтовного підходу), а саме У. Белл, Дж.Е. Штайнер, Н. Лін, наполягають на тому, що інновація – це винахідницька діяльність, в якій особливим чином переплетені дві раніш

не пов'язані між собою системи – індивід та інновація (цит. за [18, с.117–129]). З цим можна було б погодитися, але тільки у широкому розумінні винахідництва. Якщо ж підходити буквально до тлумачення вищенаведеного визначення інновації, то слід зауважити, що автори розуміють винахідництво дуже вузько, оскільки, по-перше, основою для створення інновацій для них виступають тільки винаходи, хоча цією основою можуть бути і корисні моделі, і компонування (топографія) інтегральних мікросхем, і сорти рослин, і породи тварин, тобто й інші об'єкти права інтелектуальної власності. По-друге, механізм відносин між творцем винаходу (винахідником) і учасниками інноваційних процесів набув таких форм, які далеко не схожі з тими, що традиційно існують у сфері винахідництва. По-третє, винахідництво – це тільки один з перших кроків на інноваційному шляху, де існує велика ймовірність недержання або відстрочення одержання очікуваних результатів на стадії дослідження новації-ідеї у ході проведення науково-дослідних і конструкторських розробок. Ідея-новація, яка виникла у винахідника, повинна відповідати багатьом вимогам, включаючи вимоги сучасного виробництва, ринкових відносин, конкуренції тощо. У зв'язку з цим винахідник потребує допомоги підприємницьких структур, а іноді й об'єднання зусиль ще й інших осіб для того, щоб новація перетворилась на інновацію. Так, мікрохвильова піч була винайдена П. Спенсером, працівником компанії Raytheon Co. Проте, поява цього нововведення на ринку відбулася тільки через 20 років за допомогою тих удосконалень, які були запропоновані іншим винахідником з New Japan Radio Co, а також допомоги, яка була надана підприємцем Д. Фозрстнером у її виробництві [19, с.4].

До того ж, існує певна залежність розповсюдження того чи іншого нововведення від стану суспільних потреб. Так, багато винаходів лежать десятиріччями в очікуванні появи практичної потреби в їх використанні. З іншого боку, потреба в тому чи іншому продукті, хоча і визначається в значній мірі можли-

востями його виробництва, але формується під впливом поведінки споживачів, що має властивість змінюватися [20, с.71]. Прикладом може слугувати спроба компанії AEG-Electrolux розповсюдити у 1987 р. на ринку інновацій варильні індукційні поверхні, які були засновані на явищі електромагнітної індукції (це відкриття було зроблено Майклом Фарадеєм ще у 1831 р.). Але повинні були пройти роки, ніж споживачі змінили своє відношення до нового принципу нагрівання поверхні, оцінивши швидкість та якість приготування їжі у співвідношенні з ціною запропонованого нововведення. Тільки зараз варильні індукційні поверхні роблять перші кроки на ринку пострадянського простору, поступово входячи до асортименту продукції ведучих виробників вбудованої кухонної техніки.

Як результат наукової і (або) науково-технічної діяльності, що здатний до правової охорони і виконаний у вигляді нової або удосконаленої продукції, нового або удосконаленого технологічного процесу, нової або удосконаленої послуги, які використовуються в господарюванні, включаючи і підприємницьку діяльність, для досягнення певного ефекту (економічного, соціального, екологічного тощо), пропонує розглядати інновацію Л.А. Євсєєва [21, с.9, 17]. З цим фактично погоджуються О.Д. Святоцький, П.П. Крайнев і С.В. Ревуцький, зазначаючи, що інновація – це результат науково-дослідних розробок, спрямованих на вдосконалення процесу виробничої діяльності [22, с.16]. До результатів відносить інновацію й Ю.Є. Атаманова [11, с.267]. Перелік вчених, які поділяють такий підхід, можна було б продовжити, але від цього сутність самого підходу не зміниться.

Свого часу такі вчені, як Дж. Хейдж, Т.Л. Уйслер, М. Айкен, застосовуючи організаційно-орієнтовний підхід, дійшли висновку, що інновація – це комплекс пов'язаних між собою процесів і результат концептуалізації нових ідей, спрямований на вирішення проблеми, а далі – практичного застосування нового явища (цит. за [18, с.117–129]). З цим погоджуються й інші науковці.

Вважаємо, що для розкриття сутності інновації як правового явища більш виваженим слід вважати саме організаційно-орієнтовний підхід, за яким інновація – це результат інноваційного процесу як складної взаємодії різних сфер діяльності суб'єктів господарювання, включаючи й інноваційну, що виконується у формі інноваційного циклу. При цьому створення і впровадження інновацій повинно розглядатися як єдиний процес, що поєднує і здійснення організаційних заходів, і інноваційний процес як певну послідовність етапів (стадій), що проходить абстрактна інноваційна ідея до її втілення в реальний кінцевий продукт, придатний до використання, тобто в інновацію.

Саме такий погляд підтримується в доктрині права російською вченою М.В. Волинкіною, яка вважає, що інновації слід поділяти на певні види за предметно-технологічним і діяльнісно-функціональним підходами: застосовуючи предметно-технологічний підхід, під інновацією слід розуміти завершений результат, переважно уречевлений, а за діяльнісно-функціональним підходом – процес виробництва нового продукту, що складається з декількох фаз або етапів [23, с.12].

Таким чином, враховуючи те, що на доктринальному рівні практично неможливо дотриматись тих головних вимог, яким повинна відповідати термінологія, що використовується в законах (інших нормативно-правових актах), а саме – єдність термінів, коли один і той же термін застосовується в одному і тому ж значенні, та їх стабільність, цим можна пояснити й відсутність єдиного загальноприйнятого визначення поняття інновації. Його синонімом в українській мові є поняття «нововведення», проте, вважаємо, що як такі вони є нерівнозначними, тому пропонуємо інновацією позначати лише ті нововведення, в основі яких лежить об'єкт права інтелектуальної власності. Отже, нововведення є родовим поняттям, яке поділяється на нововведення просте, як реалізовану новачію (ідею), і нововведення кваліфіковане, тобто інновацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
2. Непомнящий А. В. Инновационное образование: достижения и перспективы / А. В. Непомнящий, В. И. Писаренко // Высшее образование сегодня. – 2007. – № 7. – С. 14–19
3. Дорофеев В. Д. Инновационный менеджмент : учеб. пособие / В. Д. Дорофеев, В. А. Дресвянников. – Пенза : Изд-во Пенз. гос. ун-та, 2003. – 189 с.
4. Авраменко С. Новые формы инвестиций в условиях переходной экономики / С. Авраменко // Экономист. – 1999. – № 3. – С. 92–96.
5. Дозорцев В. А. Законодательство и научно-технический прогресс / В. А. Дозорцев. – М. : «Юрид. лит.», 1978. – 192 с.
6. Рассохин В. П. Проблема повышения уровня новой техники / В. П. Рассохин // Вопросы изобретательства. – 1968. – № 12. – С. 5–9.
7. Подопригора А. А. Проблемы правового регулирования научно-технического прогресса в СССР / А. А. Подопригора. – Киев : Вища школа, 1985. – 169 с.
8. Правовые вопросы научно-технического прогресса в СССР / под общ. ред. докт. юрид. наук М. М. Богуславского. – М. : Наука, 1967. – 511 с.
9. Аврашков Л. Я. Инновационный менеджмент : учебник / Л. Я. Аврашков. – М. : ИНФРА, 2005. – 382 с.
10. Сімсон О. Е. Інноваційне і креативне право : Право знань і творчості : монографія. – К. : Ін Юре, 2006. – 264 с.
11. Атаманова Ю. Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави : монографія / Ю. Є. Атаманова. – Х. : ФІНН, 2008. – 424 с.
12. Худокормова О. И. Правовое регулирование инновационной деятельности в Российской Федерации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. И. Худокормова. – М., 2010. – 33 с.

13. Марданшина Е. А. Общая характеристика договоров в сфере инновационной деятельности / Е. А. Марданшина // Труды Ин-та государства и права Российской академии. – 2010. – № 5. – С. 89–98.
14. Договоры в предпринимательской деятельности / отв. ред. Е. А. Павлодский, Т. Л. Левшина ; Ин-т законодат. и сравнит. правовед. при Правит. РФ. – М. : Статут, 2008. – 265 с.
15. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» : від 15.12.1993 р., № 3688–ХІІ // ВВР України. – 1994. – № 7. – Ст. 34.
16. Основи інтелектуальної власності : наук.-метод. вид-ня / ред. Г. І. Якименко. – К. : Ін Юре, 1999. – 578 с.
17. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук / Г. В. Ф. Гегель // Т. 1. Наука логики. – М. : Мысль, 1974. – 452 с.
18. Мешков А. А. Основные направления исследований инноваций в американской социологии : социологические исследования / А. А. Мешков // Управление персоналом. – 1996. – № 5. – С. 117–129.
19. Наяк Р. Осуществляя прорывы. Инновационный и технологический менеджмент / Р. Наяк, Дж. Кеттерингхем. Тематический сб. статей. Вып. 8. – М. : Гл. ред. Международ. журнала «Проблемы теории и практики управления», 2001.
20. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С. Ю. Глазьев. – М. : ВладДар, 1993. – 310 с.
21. Евсева Л. А. Правовое регулирование инновационной деятельности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. А. Евсева. – М., 2005. – 26 с.
22. Святоцький О. Д. Правове забезпечення інноваційної діяльності в Україні : питання теорії і практики / О. Д. Святоцький, П. П. Крайнев, С. Ф. Ревуцький / за ред. О. Д. Святоцького. – К. : Ін Юре, 2003. – 80 с.
23. Волынкина М. В. Гражданско-правовая форма инновационной деятельности : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : 12.00.03 / М. В. Волынкина ; Росс. акад. гос. службы при Президенте Российской Федерации. – М., 2007. – 42 с.

Иванова К. Ю. Инновация: диалектика розвитку / К. Ю. Иванова // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 260–265 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_44.pdf

Проведено дослідження розвитку категорії «інновація» та аналіз теоретичних поглядів вчених щодо визначення даного поняття. Звертається увага на відсутність єдиного доктринального визначення терміну «інновація» і на неоднозначність підходів до співвідношення інновації з суміжними поняттями.

Иванова К.Ю. Инновация: диалектика развития

Проведено исследование развития категории «инновация» и анализ теоретических взглядов ученых на определение данного понятия. Обращается внимание на отсутствие единого доктринального определения термина «инновация» и на неоднозначность подходов к соотношению инновации со смежными понятиями.

Ivanova K.Yu. Innovation: Dialectic Development

To the research of development of the category of «innovation» and theoretical views of scientists on this notion is dedicated. Author draws attention to the lack of a unified doctrinal definition of «innovation» and ambiguity of approaches to the correlation of «innovation» with related notions.